

Віталій Власов

Новий підручник з історії України для 7 класу

Нещодавно довелося відповідати на лист учителів Дніпропетровщини з пропозиціями, які стосувалися проблем українського підручникотворення. Міркування про вдосконалення навчальної книжки кореспондували із загальнометодичними вимогами, а саме:

- сучасний підручник має бути *самодостатнім* – таким, що містить досить багато інформації, запобігає багатогодинній пошуковій роботі в Інтернеті;
- таким, що до снаги й ледачкуватому учневі, й тому, хто прагне отримати найвищий бал;
- *дохідливим і зрозумілим*, написаним інформативно й водночас просто;
- *проблемним*, тобто таким, який спонукає до роздумів;
- *цікавим і захопливим*;
- таким, що пропонує вчителеві структуру уроку і дає змогу використовувати як традиційні методики, так і новітні,
- таким, що відповідає найсучаснішим досягненням поліграфії, тобто *яскравим та привабливим*.

Варто зауважити, що нове покоління підручників для 7 класу має з'явитися у світ в умовах, коли відбір навчального видання відбувається за іншим принципом й відповідно до демократичних норм – спочатку всі підручники проходять етап експертизи, а згодом кожна школа має обрати собі книжку, за якою наступного навчального року навчатимуться семикласники. Не вдаючися в деталі розподілу та фінансування відібраних учителями підручників (адже відомо, що держбюджетом не передбачено виділення коштів на нові навчальні книжки для 7 класу), маємо ознайомити вчителів з новим підручником з історії для 7 класу, підготовленим у київському видавництві «Генеза».

Новий підручник з історії України для 7 класу В. Власова за структурою, стилем викладу, композицією навчального тексту здебільшого продовжує започатковану лінійку навчальних книжок для 5 та 6 класів. Утім є, звичайно, й відмінності.

Такою відмінністю вважаємо, зокрема, систему роботи з історичними джерелами. Як відомо, сучасна методика визначає вміння працювати з історичним документом як фундаментальне вміння учня, що має формуватися впродовж навчання засобами кількох шкільних курсів. Оскільки в 7 класі загальноосвітніх навчальних закладах учні починають опановувати систематичний курс історії, то саме тут закладаються основи формування спеціальних історичних умінь. Тож, власне, тут маємо розпочати ґрунтовне, систематичне навчання учнів роботи з писемними історичними джерелами. Тому вже перші параграфи підручника навчають *методики покрокового аналізу історичного документа*.

Перший параграф, присвячений вивченню нового матеріалу («Східнослов'янські племена – предки українців – напередодні утворення держави»), знайомить з першим кроком формування вміння працювати з писемним джерелом, який передбачає застосування вже сформованого загальнодидактичного вміння визначати основне в тексті: «Про що йдеться в тексті і що саме довідалися?». Згодом спрямовуємо учнів на визначення особи автора документа, часу, місця й обставини його створення. Далі учні мають нагоду ознайомитися з наступними кроками у формуванні вміння працювати з історичним джерелом, які передбачають ознайомлення з процедурою пошуку інформації, що міститься в тексті джерела. Останній етап формування вмінь працювати з історичним джерелом стосується ціннісних настанов автора документа, виявлення упередженості в тексті тощо. Варто наголосити, що під час практичних занять учням пропонуємо вдосконалювати вміння працювати з невеличким фрагментом історичного джерела.

СТРУКТУРА ПІДРУЧНИКА

На початку підручника подано зміст та розповідь про те, як працювати з новою навчальною книжкою. Увагу учнів варто привернути до піктограм – малюнків-символів, що мають на меті допомагати їм опрацьовувати матеріал

підручника. Так, пункти параграфа позначено піктограмою .

Спеціальні піктограми вказують на запитання та завдання до пунктів, які

запропоновано опрацьовувати у парах,

групах

або в

загальному колі

. Завдання, позначені такими символами, спрямовані на сприйняття та осмислення учнями основного тексту підручника.

Наприкінці кожного параграфа запропоновано рубрики «Оцініть себе»

та «Враження від уроку», які позначено відповідними піктограмами – .

 . Для самостійних контрольних завдань до практичних занять – свій

малюнок .

Зверніть увагу на нову піктограму – . Нею позначено рубрику, якої не було в підручниках для 5 – 6 класів, – «Історична розминка», з якої починається кожен параграф підручника «Історія України. 7 клас». За авторським задумом, кожен урок запропоновано розпочинати з **дидактичної**

гри. Цей методичний прийом, на наш погляд, допоможе мобілізувати увагу та пізнавальну активність учнів під час вивчення нового навчального матеріалу, актуалізувати опорні знання, на які спиратимемося для кращого засвоєння нових історичних фактів та й просто – зацікавити, адже визначальною властивістю сучасних підлітків є така: робити лише те, що цікаво.

Як і належить, підручник поділено на розділи (відповідно до програми їх п'ять). Кожен розділ має свій колір колонтитула й відповідний символ-пиктограму. Так, перший розділ «*Виникнення та становлення Київської Русі*»

має пиктограму – печатка (двозуб) Святослава , другий «*Київська Русь наприкінці X – у першій половині XI ст.*» – різновид тризуба – родового знака

Рюриковичів , третій «*Київська Русь у другій половині XI – першій*

половині XIII ст.» – зображення архангела Михаїла , четвертий «*Галицько-Волинська держава*» – прорис печатки князя-короля Юрія I

Львовича , – п'ятий «*Українські землі у складі Великого князівства*

Литовського...» – герб ВКЛ «Погоня» з Литовського Статуту. Оскільки усі зображення є автентичними, учителеві варто звернути на них увагу. Можливо, наприкінці опрацювання кожної з тем повертатися до витлумачення символічного значення кожного. Інший спосіб опрацювання – пропонувати у групах проектні завдання на період вивчення теми (пошук цікавої інформації, розгадка історичних таємниць, альтернативні версії історичних подій тощо).

Структурна одиниця підручника – параграф – є єдиним інформаційно-пізнавальним блоком, що складається з текстів (основного, додаткового (фрагментів історичних джерел), пояснювального (словничка історичних термінів, текстівок до ілюстрацій)), ілюстрацій, запитань і завдань. Усі структурні компоненти пов'язані з основним текстом.

Як використати підручник на початку уроку

У **назви параграфів**, окрім інформаційних назв, що відповідають програмі, винесені **художньо-образні вислови**, здебільшого з історичних та літературних пам'яток «*Життя за звичаями і законами предків своїх...*»: «Східнослов'янські племена – предки українців – напередодні утворення держави»; «*Багато воєн він чинив...*»: «Князь Святослав та його походи за історичними джерелами»; «*З мудрістю в розумі та серці*»: «Київська держава за правління Ярослава Мудрого». «*Кожен хай держить отчину свою...*»: Київська Русь за наступників Ярослава; «*Батийв погром*: «*Сповнена була земля руська ворогами...*»: Монгольська навала на українські землі; «*На перетині цивілізацій*»: Повсякденне життя та взаємовідносини населення

України в 14 – початку 16 ст. Цей прийом дає змогу сконцентрувати увагу учнів на основній проблемі (яку можна обговорити під час рефлексії наприкінці уроку), створити в них додаткову мотивацію навчання. Не варто забувати й про те, що подібні вислови – часто цитовані, такі, за якими впізнають епоху чи автора, в основі яких лежать досить популярні метафори, – самі по собі є елементами картини світу, тобто фактами культури. У лінгвістиці такі вислови називають прецедентними феноменами; тезариус таких одиниць – результат освіти та розвитку особистості.

Розпочинає параграфи, як уже було зазначено, рубрика «**Історична розминка**», у якій викладено умову дидактичної гри, доречної на уроці. Як відомо, сучасна методика навчання історії витлумачує **дидактичні ігри** як найефективнішу форму модернізації навчального процесу. Адже засобами гри значно активніше відбувається збудження пізнавального інтересу, саме тому гра здатна оптимізувати мотиваційну сферу пізнавальної діяльності, без чого, як засвідчує стан сучасної шкільної освіти, навчання втрачає продуктивність і зводиться в багатьох випадках нанівець.

Запропоновані ігри апробовані автором протягом багаторічного викладання історії в школі, вони легкі в застосуванні й не заберуть багато часу. Варто зазначити, що наведені ігри є універсальними, їх можна використовувати на різних етапах уроку, зокрема й на завершальному, – під час контролю навчальних досягнень та підведення підсумків, а не тільки на підготовчому під час активізації пізнавальної діяльності учнів.

Аби вчителі мали змогу розширити власний методичний арсенал, наводимо повний перелік дидактичних ігор з нового підручника наприкінці статті в **ДОДАТКУ**.

Своєрідним прологом до вивчення нового матеріалу параграфу слугують **ілюстрації з зображенням сучасних пам'ятників або мистецьких пам'яток** відповідного періоду. До цих ілюстрацій подано запитання й завдання, з роботи над якими доцільно розпочати сприймання та осмислення нового матеріалу. Власне, разом з ілюстрацією згадані запитання та завдання складають окрему рубрику, отже, є окремим структурним компонентом параграфу. Завдання цієї рубрики мають на меті актуалізувати та вмотивувати навчальну діяльність учнів на етапі вивчення нового матеріалу, формування умінь.

Приміром, параграф «*Київська держава за часів князя Володимира Великого*» починається ілюстрацією Володимирського собору в Києві та відомою фрескою В. Васнецова «Хрещення Русі» й завданнями до них:

Роздивіться ілюстрації. Поміркуйте, навіщо в 19 ст. збудували храм у стилі, у якому будували церкви в Київській Русі? Висловіте припущення, який факт з низки подій запровадження християнства як державної релігії став основою сюжету поданого твору В. Васнецова? Де розташовано князя, хто

його оточує? Поміркуйте, які слова міг промовляти князь у цей момент?

На початку параграфа «*Розвиток освіти. Архітектура та образотворче мистецтво українських земель 14 – 15 ст.*» учням запропоновано роздивитися унікальний храм на Хмельниччині – Покровську церкву в с. Сутківцях й поміркувати в загальному колі: Що вказує на оборонний характер споруди? Чому на Поділлі наприкінці 15 ст. було збудовано таку церкву? Про які ознаки тогочасного життя в Україні це свідчить?

Як у підручнику структуровано основний навчальний матеріал

У пунктах параграфа викладено основний навчальний матеріал – їх по чотири в кожному параграфі. Загалом пункти вичерпують той зміст, вивчення якого передбачено на уроці.

Пунктам як структурному компонентові параграфа відповідає символ-підтограма разом із заголовком-запитанням, що передує основному навчальному тексту. Наприклад, параграф «**Київська Русь за наступників Ярослава**» має чотири пункти: **1.** Що передбачав новий принцип столонаслідування, запроваджений Ярославом Мудрим? **2.** Як Ярославичі здійснювали свою владу? **3.** Як відбувалася боротьба за київський стіл між Ярославичами в останній чверті 11 ст.? **4.** Про що радилися князі на з'їзді в Любечі 1097 р.?

Сприймання та осмисленню, а також засвоєнню нового навчального матеріалу сприятимуть запитання та завдання, що супроводжують кожен пункт, проте вони спрямовані не на відтворення інформації, а на формування предметних умінь/компетентностей, а також на організацію рефлексивної діяльності, активну комунікацію та співпрацю учнів у навчанні.

Наприклад: перший пункт «Що визначало життя Київського князівства в другій половині 12 – першій половині 13 ст.?» параграфа «*Політичне та мистецьке життя Київського, Чернігівського, Переяславського князівств доби роздробленості*» має такі завдання:

■ Роздивіться реконструкцію (ілюстрація «Київ у 12–13 ст. Реконструкція-діорама»). ● Які частини Києва зображено? Які деталі свідчать, що Київ був найзаселенішим містом Київської Русі, релігійним та торговельним центром? ● Що мав на увазі літописець, коли в середині 12 ст. писав: «І хто ж бо не полюбить Київське княжіння»?

■ Поміркуйте в групах, чому, попри послаблення центральної влади, уособлюваної за попередніх часів великим князем київським, Київ і надалі відіграв роль загальнодержавного центру? Чому, незважаючи на роздробленість руських земель, влада київського митрополита лишалася для них єдиною?

Окрім того, пункту передує робота з формування просторових уявлень та картографічних умінь.

■ Роздивіться карту на стор. 97. ● Які з удільних князівств Київської Русі, розташованих на теренах України в другій половині 12 - першій половині 13 ст., були найзахіднішими, які – найсхіднішими? ● Які із цих князівств безпосередньо межували з половецькими степами? ● З якими з удільних князівств сусідило Київське князівство? Яку територію воно охоплювало? ● На якому боці Дніпра розташовувалися Переяславське та Чернігівське князівства? Басейни яких річок охоплювали землі цих князівств?

Треба зазначити, що підручник містить 6 сторінкових кольорових карт (на кожен розділ по карті (у першому – дві)). Майже кожен параграф пропонує завдання на формування просторових уявлень та картографічних умінь з покликанням на відповідну карту.

Сприйняттю та осмисленню основного матеріалу, викладеного в пунктах, сприятиме також робота з ілюстративним матеріалом – сучасними картинами-реконструкціями, візуальними джерелами чи фрагментами писемних джерел – літописними свідченнями й уривками з творів очевидців подій.

Окремо варто зупинитися на ілюстраціях – пам'ятках архітектури та образотворчого мистецтва. Оскільки існує затверджений МОН України перелік пам'яток архітектури та образотворчого мистецтва, обов'язкових для розпізнавання учнями (додаток до навчальної програми з *історії України* для основної школи), то підручник містить 100% пам'яток із зазначеного переліку з відповідною їхньою характеристикою.

Ось як, зокрема, розповідається про образотворче мистецтво Галицько-Волинської держави.

Як за допомогою підручника завершити урок

У параграфах подано постійні додаткові рубрики: кожен параграф підручника завершують завдання рубрики «**Перевірте себе**» та «**Враження від уроку**».

Запитання та завдання рубрики «Перевірте себе» відповідають навчальним цілям уроку й мають компетентнісний складник: *перше* завдання здебільшого перевіряє хронологічні знання та уміння, *друге* – картографічні, *останнє* – проблемне завдання: доведіть, спростуйте, порівняйте тощо.

У рубриці «Враження від уроку» запропоновано запитання, які передбачають висловлення дітей про враження від прочитаного та почутого на уроці. Завдання апелюють до досвіду дитини й мають узагальнювальний характер. Наведемо приклади таких завдань.

До уроку: **«Утворення Київської Русі»**: Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що походи перших руських князів на Царгород були зумовлені потребою вибороти визнання Русі в християнському світі, показати Візантії, мовлячи словами сучасника, «силу своєї руки», щоб «славним іменем вкритись»? Чим, на вашу думку, були спричинені ці походи на Візантію?

До уроку **«Політичне та мистецьке життя Київського, Чернігівського, Переяславського князівств доби роздробленості»**: Поміркуйте, чому слово «роздробленість», позначене яскравою негативною оцінкою, успадкованою від давніх книжників, певною мірою суперечить фактам тогочасного життя, які засвідчують розквіт міст, злет культури, що виявилось в літописанні, пожвавленні церковного будівництва (лише в Києві тоді збудовано 19 кам'яних споруд), піднесенні ремесла й торгівлі. Чи могли тогочасні володарі «вберегти» Київську Русь від роздробленості? Чи потрібно було це робити?

До уроку: **«Галицько-Волинська держава за Данила Романовича та його нащадків»**: Яку роль відігравала Галицько-Волинська держава в європейській політиці? Чи були підстави в літописців та європейських хроністів називати її Руським королівством?

До уроку **«Розвиток освіти, літописання, архітектури та малярства в Галицько-Волинській державі»**: Поміркуйте над метафоричною назвою параграфа. Чи вважаєте її доречною? Запропонуйте свій варіант. Поміркуйте над спільними рисами в освіті, літописанні, архітектурі, образотворчому мистецтві Галицько-Волинської держави та Київської Русі часів розквіту. Що спільного, чим відрізняються?

До уроку **«Українські землі у складі Великого князівства Литовського та Польського королівства»**: Поміркуйте, чи має слушність думка дослідників, які визначали часи після занепаду Галицько-Волинської держави як «темні віки» в історії України – період цілковитого занепаду, втрати державницьких традицій. Свої міркування аргументуйте історичними фактами.

До уроку **«Розвиток освіти. Архітектура та образотворче мистецтво українських земель 14 – 15 ст.»**: Що в матеріалах уроку вважаєте найпереконливішим свідченням зв'язку української та європейської культур? Наведіть приклади поєднання європейських і національних традицій. Яку пам'ятку вважаєте символом доби? Чому?

Кожний розділ завершується великою рубрикою **«Перевірте, чого навчилися з теми»**. Завдання цієї рубрики призначені для уроків узагальнення, їх можна використати й для проведення уроків тематичного оцінювання. Завдання згруповано за елементами історичної підготовки учнів:

- Дати та події.
- Причини, сутність, наслідки подій.
- Поняття та терміни.
- Історична карта.
- Історична особистість.
- Історичне джерело.

Вкотре варто наголосити, що зовсім не обов'язково виконувати всі завдання в параграфі. Кожен учитель знає, що, викладаючи на паралелі й вивчаючи ту саму тему, ніколи й ніхто не зможе провести однаковий урок в різних класах. Діти в різних класах мають неоднаковий рівень підготовки та темп засвоєння навчального матеріалу, класи відрізняються й за мікрогруповою структурою, неформальними відносинами тощо. Вчитель відповідно до рівня свого класу, темпу уроку, пізнавальних уподобань учнів вибудовує оптимальну систему завдань і запитань. Саме вчитель визначає методичні прийоми, за допомогою яких те чи інше завдання найдоцільніше виконувати на його уроці.

У чому особливості параграфів, призначених для проведення практичних занять

Зверніть увагу, що практичні заняття, – це повноцінний урок, а не просто розтягнена в часі самотійна робота учнів з фрагментами історичних джерел. За типологією уроків (за основною дидактичною метою) це – **урок формування та вдосконалення предметних умінь**. Тож параграфи підручника мають бути забезпечені повним «арсеналом» організації повторення та закріплення раніше засвоєних знань із застосуванням вже сформованих умінь, а також формування й удосконалення нових.

На відміну від підручника історії для 6 класу, де параграфи до практичних занять розроблено за двома моделями: *одна* – передбачає опрацювання навчального (авторського) *тексту* та інших *джерел інформації*; а *друга* – пропонує опрацьовувати тільки *історичні документи*, у новому підручнику для 7 класу параграфи до практичних занять містять *лише* писемні та візуальні історичні джерела та завдання до них.

Параграфи до практичних занять за писемними та візуальними історичними джерелами мають більше можливостей для вдосконалення предметних умінь, оскільки основний навчальний матеріал про діяльність історичних діячів або про інші події та явища вже частково опрацьовані на попередньому уроці. Так, наприклад, практичному заняттю №1, присвяченому походам князя Святослава за історичними джерелами, передує інформація про те, коли Святослав прийшов до влади, яку релігію сповідував, як розгорталися його походи, зокрема, на Хозарський каганат та Балкани. На практичному занятті ми зосереджуємо увагу на формуванні та вдосконаленні вміння використовувати писемні документи для отримання історичної інформації, а також на вдосконаленні вміння узагальнювати вивчене, розставляти акценти, обмірковувати, висловлювати власне ставлення до історичного діяча. Йдеться, зокрема, про те, що учням запропоновано після ознайомлення з фрагментами історичних джерел та їх обговорення (за наведеними запитаннями та завданнями) зробити висновки про позитивні та негативні риси характеру князя. Окрім того, учням запропоновано обрати один з уривків та проаналізувати його відповідно до відомих їм правил роботи з історичним документом.

Як працювати з підручником на практичному занятті

Після ознайомлювального читання пункту (у параграфах їх запропоновано по два-три) важливо, щоб учні обміркували навчальний текст, що й передбачено в підручнику: учні усно (у парах чи групах) обмірковують відповіді на запропоновані перед/після пункту запитання.

Такими запитаннями та завданнями до першого пункту *практичного заняття №1 «Що відомо з історичних джерел про зовнішність та характер князя Святослава?»* є • *Про які риси вдачі руського князя свідчить поданий фрагмент з літопису?* • *Роздивіться літописні малюнки та порівняйте їх зі свідченням літописця. Як на малюнку втілено події, про які йдеться в тексті? Де малюнках зображено Святослава?* • *Порівняйте реконструкцію портрета та словесний опис зовнішності князя Святослава.* • *Про які риси характеру Святослава довідуємося із джерел? Як автори джерел ставляться до Святослава? Чому саме так? У чому цінність джерел?*

Наступним кроком у **формуванні та вдосконаленні вмінь** є індивідуальне виконання учнями завдань у рубриці **«Працюймо самостійно»** й **презентація** результатів своєї самостійної роботи класові: учні добирають слова з тексту джерела, які підтверджують достовірність художньої реконструкції.

Варто зауважити, що індивідуальне виконання завдань у рубриці **«Працюймо самостійно»** може бути запропоноване й після опрацювання всього навчального матеріалу параграфа, тим більше, що в багатьох випадках індивідуальне виконання завдань в рубриці **«Працюймо самостійно»** має сенс лише *після опрацювання всіх пунктів*.

Опрацювавши другий (останній) пункт **«Про які подробиці походів князя Святослава довідуємося з літописних джерел?»**, пропонуємо учням індивідуально виконати такі завдання:

1. Визначте, про які епізоди походів Святослава йдеться, розташуйте уривки в хронологічній послідовності й стисло сформулюйте, про що йдеться в кожному з них.

2. Намалюйте лінію часу й розставте події в хронологічній послідовності.

3. Оберіть один з уривків та проаналізуйте його відповідно до відомих вам правил роботи з історичними джерелами.

4. Зробіть висновок, про які позитивні та негативні риси характеру Святослава свідчать уривки з джерел (прокоментуйте не менше 3 рис).

Після повідомлення-презентації учнями результатів індивідуальної роботи переходимо до **завершального етапу** уроку: контролю навчальних досягнень, широкого узагальнення, що передбачає висловлення міркувань про основні ідеї уроку, виконання завдань рубрики **«Враження від уроку»**.

Рубрика **«Враження від уроку»** учням пропонує завдання: **«Чому діяльність великого київського князя Святослава історики оцінюють по-**

різному – одні схвалюють, інші засуджують? А як ставитися до постаті Святослава ви?»

Остання рубрика параграфа пропонує поставити учням собі оцінку за урок, зарахувавши за різні етапи роботи відповідні бали. За бажанням й можливостями оцінити можна також і результати індивідуальної самостійної роботи учнів на уроці, які зафіксовано письмово. При цьому реалізуємо цей важливий елемент навчального процесу творчо: оцінюємо або окремі, найцікавіші творчо-пошукові завдання, або всі завдання рубрики **«Працюймо самостійно»**.

Треба застерегти: структура підручника аж ніяк не покликана ускладнювати процес навчання. У цій структурі втілено лише один з можливих варіантів викладу й опрацювання навчального матеріалу. Учитель має ставитися до нього творчо.